

GERÇEKÜSTÜCÜLÜK NEDEN ÖNEMLİDİR?

Mark Polizzotti The Metropolitan Museum of Art'ta yayıncı ve genel yayın yönetmeni olarak görev yapmakta, müzenin bilimsel kitaplar, sergi katalogları, galeri metinleri, sanat dergileri ve diğer yayınları içeren yayın programını yönetmektedir. Yayıncılık faaliyetlerinin yanı sıra edebiyat, film, müzik ve Gerçeküstücülük gibi konularda pek çok kitabın yazarıdır. Makaleleri ve eleştiri yazıları *The New York Times*, *The New Republic*, *Apollo*, *The Nation*, *Parnassus* ve *Partisan Review*'de yayımlanmaktadır. Gustave Flaubert, Marguerite Duras, Patrick Modiano, Arthur Rimbaud, André Breton, Scholastique Mukasonga ve Jean Echenoz gibi yazarların eserleri de dahil olmak üzere, Fransızcadan altmışın üzerinde kitap çevirmiştir.

Güven Turan 1943'te Sinop, Gerze'de doğdu. Ortaöğrenimini Samsun'da Maarif Koleji'nde tamamladı. DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi (1968). Aynı üniversitede yüksek lisansını tamamladı (1973) ve İngilizce okutmanlığı yaptı. 1976-1995 yıllarında İstanbul'da reklamcılık alanında çalıştı. 1996'dan beri Yapı Kredi Yayınları'nda görev yapıyor. *Dalyan* ile 1979 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü, *Düş Günler* ile 1990 Yunus Nadi Yayınlanmış Öykü Kitabı Ödülü'nü, *Bir Albümde Dört Mevsim* ile 1991 Yunus Nadi Yayınlanmamış Şiir Kitabı Ödülü'nü, *Cendere* ile 2004 Altın Portakal Şiir Ödülü'nü, *Süregelen* ile 2005 Memet Fuat Deneme Ödülü'nü; 2016 PEN Türkiye Şiir Ödülü'nü kazandı. International Writing Program (ABD, 1980), British Council Cambridge Seminars (İngiltere, 1998), Voix de la Méditerranée (Fransa, 2002) gibi uluslararası etkinliklere katıldı. Louise Glück ve William Carlos Williams gibi şairlerden çeviriler yaptı. En son Marina Warner'dan *Bir Zamanlar Bir Ülkede...* adlı kitabı çevirdi.

MARK POLIZZOTTI

Gerçeküstüclük
Neden Önemlidir?

İnceleme

Çeviren
Güven Turan

YAPI KREDİ YAYINLARI

Öğretmenlerim:

Jean-Louis

Bouttes

Jean Gaudon

Rika Lesser

Marie-Rose

Logan

Sylvère Lotringer

Linda Orr

Michael Riffaterre

Roger Shattuck

Ve J. için.

İçindekiler

- Giriş: Gerçeküstücülük Önemli midir? • 9
Gerçeküstücülük Nedir? • 19
Dönüştürme: Olağanüstüyü Arama • 42
Özgüleme: Aşk ve Hırsızlık • 62
Yıkıcılık: Kimlik Paradigmaları • 81
Sınırların Dışına Çıkma: Özgür Birliktelikler • 95
Kargaşa: Özgür Kökler • 111
Devrim
Gerçeküstücülük Neden Önemlidir? • 132
Önemli Kaynaklar • 142
Teşekkür • 146
Dizin • 148

Giriş: Gerçeküstücülük Önemli midir?

Gerçeküstücülüğün bugün de bir önemi var mı? Daha önce bir önemi olmuş muydu ki? Bu sorular pek de yeni sayılmaz ve neredeyse akım ortaya atıldığından beri tartışılmaktalar. Daha 1930'da, cüretkâr başlangıcından sadece altı yıl sonra, yirmilerindeki şair René Daumal Gerçeküstücülüğün kurucusu, ana kuramcısı ve *Sürrealist Manifesto*'nun (1924) yazarı André Breton'u, popüler kabulleniş nedeniyle konunun dışına çıkma konusunda uyarıyordu: "Dikkat, André Breton, bir gün edebiyat tarihi ders kitaplarında yer alabilirsin; oysa bir şeref amaçlıyorsak, bu gelecek kuşaklar için büyük facialar tarihine yazılmak olacaktır."¹ (Bu yerinde bir uyarıydı çünkü Breton ve pek çok başka Gerçeküstücü o günden bu yana pek çok ders kitabında yer almıştır.) On iki yılın ardından ise, Breton'un kendisi, İkinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri'nde sürgündeyken, Yale Üniversitesi'nde öğrencilere Gerçeküstücülüğün işinin bittiğini söyleyen "sabırsız mezar kazıcılar"a karşı, esip gürlüyordu.² Dinleyiciler arasında pek çok genç adamın askere alınma belgesinin tehdidini düşünmekte oldukları göz önüne alındığında, o anda Gerçeküstücülüğün yaşamları için ne kadar değerli olduğunu merak ettiklerini hayal edebiliriz. Ve bugün, Gerçeküstücülük yüzüncü yılını kutlarken ve geçen elli yılda talihi yükselir, iner ve yeniden yükselirken, bu soru bir kez daha üzerinde düşünmeye değer.

Gerçekten de, Yale'deki öğrencilere son derece benzer şekilde, 21. yüzyılın gençleri siyasal ve etnik haksızlıklar, güvensiz bir iş piyasası, ekonomik adaletsizlikler, kişisel hakların göz ardı edil-

1 "Open Letter to André Breton on the Relation of Surrealism to the Grand Jeu", René Daumal, *The Powers of the Words: Selected Essays and Notes, 1927-1943*, ed. ve çev. Mark Polizzotti (San Francisco: City Lights Books, 1991, gözden geçirilmiş baskı), s. 56.

2 Breton'un Yale'deki söylevi "The Situation of Surrealism Between the Two Wars" başlığıyla şurada yayımlanmıştır: Breton, *Free Rein*, s. 54.

mesi, cinsel kimlik sorunları ve eşitsizliği, çevre felaketleri, eğitim reformu ya da bir kez daha, ben bunları yazarken, dünya savaşı hayaleti gibi üstlerine binen sorunlar varken, bir avuç tuhaf yazar ve sanatçının düş durumlarının gösterişini yapmalarına şaşkınlıkla bakıyorlar diye suçlanamazlar. Daha da ötesinde, “gerçeküstü” sözü, yaygın imgelemede, belirsiz bir nesnelere yığıcı için, sinir bozuculuktan düpedüz suçluluğa bütün her şeyi kapsayan genel bir terimin yerini tutmaktadır.

Bütün bunların yanıtı Gerçeküstücülüğün bu kriz durumlarının tamamıyla ilişkili olduğudur. Gerçeküstücülerin Fransız sömürgeciliği ve ırkçılığına yöneltmiş oldukları, sözünü esirgemeyen eleştirileri etnik eşitlik ve sosyal adalet üzerine yapılan bugünkü tartışmalarla pek çok noktada ortaktır. Savaşa ve militarizme karşı çıkışları, Birinci Dünya Savaşı'na kadar uzanır; Fransızların Cezayir meselesinde, Amerika'nın Vietnam Savaşı'nda ve daha başka benzer protestolarda yankısını bulmuştur. Cinselliği ele alışlarındaki açık sözlülük –gerçi bu akım içindeki kadınların oldukça tartışmalı konumunu gizleyemez– zamanına göre son derece gözü pekti ve bugünkü davranışlarda da kalıcı izler bırakmıştır. Çalışmak konusundaki kuşkuculukları günümüzün Büyük İstifa'sının doğrudan bir ön yankısı gibidir. Ek olarak, Katolikliğin ve burjuva ahlakının ikiyüzlü tavrının vaaz ettiği kısıtlamalara gösterdikleri bıkip usanmaz direnişleri de günümüzün daha seküler, nispeten daha az kısıtlı zamanlarına giden yolu açmaya yardımcı olmuştur. Ve 20. yüzyılın büyük bir bölümünde kullanılan katı, ezbere dayalı Fransız eğitim sistemine karşı çıkışları da Piaget ve Montessori'nin pedagojik reformlarını önceler. 1968 Mayısı öğrenci protestolarında Paris'in duvarlarına yazılan Gerçeküstücü bildirgeler, kırk yıldan fazla bir zaman önce ileri sürülmüş olsa da o gün ortaya atılmış kadar tazeydi.

Bizim sosyal ve politik varoluşumuzun pek çok yönüne etkilerinden habersiz olanlar bile akımın güzel sanatlardan edebiyata, reklamcılığa, tasarıma ve popüler kültüre etkisini inkâr edemezler. Gerçeküstücülüğün “kara mizah” kavramı olmaksızın örneğin, Absürt Tiyatro'yu, Monty Python'u, David Lynch'in sinemasını ya da günümüzün pek çok etkin film ve TV sunumlarını düşünebilmek güçtür. Grubun otomatik yazısı Bob Dylan'ı, Beat'leri (özellikle Wil-

liam Burroughs'un kes-yapıştırılarını), New York Okulu şairlerini ve onların dümen suyunda yol alan nicesini doğrudan beslemiştir. Onların sanat sevgileri ve eylemleri daha sonra ortaya çıkacak olan performans sanatı, enstalasyon sanatı ve multimedya yapıtlarının öncülüğünü yapmıştır. Ve Gerçeküstücülükten etkilenen imgeler öylesine yaygınlaşmıştır ki artık manzaraya karışmazlar, manzaranın kendisi haline gelmişlerdir.

Gene de, sadece bir öncü olmak yeterli değildir. Bana göre, Gerçeküstücülüğün gerçek mirası bir ön haberci olmaktan çok bir yıkıcı olmak, var olan paradigmalara başkaldırmak, duygusal yoğunluğu sağlayabilmek için yeni formlar aramaktır. Ya da, bir kod karıştırıcı olarak kendi geçmişinden, döneminden ve öngörülen geleceğinden aldığı öğeleri yeniden birleştirmek, yeniden işlemek, yeni bir şey hayal etmek ve sonra da daha da yenisini yapmaktır. Bazı üyelerinin eylemleri ve tavırları özellikle bugünün ölçüleriyle yeteri kadar tatmin edici olmasa da (bunlar gelecek kuşaklarca yeniden değerlendirileceklerdir) yukarıda sıralanan ilgi alanlarının nerede yanlış nerede doğru yaptıkları konusunda bugüne çok şey anlattığına inanıyorum.

Gerçeküstücülüğün ana iticilerinden biri de Avrupa toplumunun üzerlerinde yaratmaya çalıştığı baskıyı reddetmekti. Politik varlıklar olarak 1914-18 savaşında çığlık çığlığa ortaya çıkan savaş çığırıklığını tiksintiyle karşıladılar ve sadece savaşın kendisine değil, aynı zamanda onu besleyen toplumsal statükoya olduğu kadar ekonomik eşitsizliğe, utanmaz ırkçılığa ve onunla kafa kafaya giden entelektüel yavanlığa da tiksinti duydular. Yazar ve sanatçılar olarak –en azından teoride– edebiyat ve sanatın altını çizen, hem yaratıcılıkta durgunluğa hem de parçalanmakta olan toplumsal sözleşmenin zimni olarak ya da açıkça onaylanmasına sebep olan kariyerizme ve kayıtsızlığa boyun eğmeyi reddettiler. Doğaları gereği Gerçeküstücü işler, ister politik ister toplumsal ya da estetik olsun, hüküm süren, resmen kabul görmüş bütün düşüncelerden kesin bir kopuşla hayat bulur.

Batı dünyasının (hem öldürücü baskı hem beyni kurutan sıradanlığıyla) sunduğu seçim menüsündeki yöntemler Gerçeküstücülerini hem bunları reddetmeye hem de insan yaşamını daha yüce ve çok daha önemli anlamlarla kaynaştırma yollarını aramalarını

sağlayan temel geçitler izletmiştir: İster otomatizm, bilinçdışı durumlar ya da şans eseri ve rastlantısal yoldan olsun şaşırtıcılığın [masalsının] peşinden koşma; oyun ve mizaha vurgu; tutku ve cinselliği bir devrimsel itici güç düzeyine yükseltme; sürekli yeni ifade yollarını arama, bunlarla birlikte sıradan nesnelere değişime uğratarak onları yeni bir arzu nesnesi haline getirme ve politik etkinliği sadece temel iş ve ücret programı olarak değil insan zihninin daha geniş kapsamlı kurtuluşu olarak yeniden düşünme. Bunlar arasında Gerçeküstücülüğün değişen trendler ve aciliyetler içinde neden yankı bulmaya devam ettiğini benim için özetleyen en temel özelliği, ardına düştüğü şaşırtıcılığın, herkesin ulaşabileceği, evrensel bir kurtuluşun itici gücü olduğuna dair sarsılmaz inancıdır. Amaç, daha önce düşünülmemiş kaynaklarla bağlantı kurmak ve hepimizde olan şaşırtıcılık, yenilik yapma ve yapıcı öfke potansiyelini ortaya çıkarmaktır.

Bunu akılda tutarak, bu kitapta Gerçeküstücülüğün değişik ifade yollarının –sözel, görsel, kavramsal, politik, tutkulu ve deneysel– nasıl, akışkan kalması gereken ve yeni olasılıklara kapı aralayan, estetiği fazlasıyla aşan bir tasarımın parçası olduğunu inceliyor. Başka bir deyişle, Gerçeküstücülüğün önemi, ürettiği işlerden öte, onların altında yatan tavırlarda gizlidir. Akımı Salvador Dalí, Joan Miró, Yves Tanguy, Paul Eluard ve Robert Desnos gibi isimlerle özdeşleştirenler bunu şaşırtıcı bulabilirler. Ne var ki bugün her ne kadar Gerçeküstücülük genel olarak bir sanat ve edebiyat akımı gibi düşünülüyorsa da ve önemli üyeleri gerçekten de sanatsal yollar kullanmışlarsa da onların ana itkisi daha çok felsefi, politik ve deneyseldi. Eski bir tıp öğrencisi olan ve nöroloji ile psikiyatri eğitimi almış olan Breton, Gerçeküstücülüğü bilimsel vurgularla “düşüncenin gerçek işleyişini ortaya koymak için kullanılan katkısız ruhsal otomatizm”³ olarak tanımlar. Gerçeküstücülük özünde estetiğe yönelmez, dünyayı görmenin radikal, yeni bir yoluna, hatta bir dizi etik yol göstericiye yönelir.

Bunu bir adım daha ileriye götürecek olursak, İzlenimcilik, Kübizm ya da Dışavurumculuk gibi akımlarla karşılaştırıldığında

3 Manifesto of Surrealism (1924), Breton, *Manifestoes of Surrealism*, s. 26. (Bundan sonra *Manifesto*). [Gerçeküstücülük (*surréalisme*), haz. Selâhattin Hilâv, Ergin Ertem, Onat Kutlar, de yayınevi, Ocak 1962.]

görece daha az ikonik sanat yapıtı vermekle suçlanmıştır. Bu görüş, en çarpıcı şekilde, seksen yıl önce, “Fantastic Art, Dada, Surrealism” [Fantastik Sanat, Dada, Gerçeküstücülük] başlıklı, 1936’da Modern Art Museum’da açılan serginin Alfred Barr Jr. tarafından yazılan katalogunda dikkat çekici bir şekilde ortaya konmuştur: Gerçeküstücülük, “çekişmelerin zirvesinde olmaktan çıktığında” diye yazar Barr, “kuşkusuz bir sürü sıradan resim [...] birkaç başyapıt ve hatırı sayılır sayıda mükemmel ve kalıcı sanatsal iş üretmiş olarak görülecek.”⁴ Gerçekten de her bir eriyen saat ve kürk kaplı çay fincanına, her bir *Nadja* ve *Paris Köylüsü*’ne ve *Chien andalou*’ya [Endülüs Köpeği] karşılık, en iyi ihtimalle taklitçi, en kötü ihtimalle ise açıkça sıradan, parodileri yapılan yüzlerce kitap ve görsel iş vardır. Ama can alıcı nokta bu mudur? Bütün o sözde daha az değerli işler (ki yargıç kim burada?) olmaksızın Gerçeküstücülüğün açtığı yolun ne olduğuna, neler esinlediğine ve nelere olanak verdiğine dair daha yoksul bir resme sahip olurduk.

Gerçeküstücülüğün mirasını değerlendirirken karşılaştığımız zorluklardan biri budur. Bir başkasıysa, bir yanda bağımsızlığa giden patikaları açan bir düşünce ve eylem biçimi olarak görülürken, diğer yandan karşı çıkmaya çalıştıkları pek çok birbirinin aynı önyargılara ve kınamalara maruz kalan fazlasıyla insani bireylerin ürünü olmasıdır. Bu çelişki akımın eleştirmenlerince kolayca kabul görmüş ve destekleyicilerinin vicdanını tedirgin etmiş, bu meselelerin nesnel ve açık fikirlilikle tartışılmasına değerli bir zemin sağlamıştır.

Bir başka zorluk da André Breton’a ne kadar önem verileceğidir. Gerçeküstücülüğün kuruluş belgesi olarak önümüzde onun 1924 tarihli *Manifesto*’su ve en ünlü edebiyat yapıtı olarak da otobiyografik anlatımı *Nadja* (1928) durmaktadır. Evet, yaşamı boyunca Paris topluluğunun varlığını sürdürmesini sağlayan da oydu. Ve akıma gönderme yapan bildirilerdeki alıntıların çoğu ona aittir çünkü onları başkalarından çok daha fazla ikna edici şekilde bir araya getiren oydu: Beğenilsin, beğenilmesin Breton her genel Gerçeküstücülük tartışmasında kaçınılmaz referans noktalarının en

4 Alfred H. Barr Jr., *Fantastic Art, Dada, Surrealism*, sergi katalogu (New York: Museum of Modern Art, 1936), s. 8.

başında yer alır. Aynı zamanda kişi olarak Breton'la bir düşünce akımı olarak Gerçeküstücülük arasında bir denklem kurmak çok kolaydır. Pek çok bakımdan örtüşmeler de Breton'un öne sürdüğü düşünceler ile onun tarafından ya da başkalarının uygulamaya konulma yolu arasındaki farklılık, kendiliklerinden bunların nasıl geliştiği, Breton'un başlangıçtaki düzenlemelerine göre nasıl onun beklemediği şekilde farklı yönlerde değiştiği arasında ayırım yapmak son derece önemlidir. Japon Gerçeküstücü Takenaka Kiyuşici'nin daha 1930'da –René Daumal'ın uyarısıyla aynı yılda– belirttiği gibi “gerçek Gerçeküstücüler Breton'un bir adım arkasında yer tutarlar. Breton'un *Manifesto*'sunun Gerçeküstücülüğüyle sınırlı kalmazlar”⁵ diye belirtmiştir.

Bu bakımdan, bu tartışmada Breton sık sık görülecekse de Gerçeküstücülüğün tarihini başka mercaklerden yeniden ele alan araştırmaların da farkındayım; özellikle, uzun süre Gerçeküstücülük çalışmalarına hâkim olan ve Breton ile en tanınmış Gerçeküstücülerin iyi birer örneği olduğu, büyük ölçüde Batı Avrupa merkezli, beyaz ve erkek anlatısının ötesine bakmayı hedefleyen araştırmaların. Benim gelecek bölümlerdeki amaçlarımdan biri, neden Gerçeküstücülüklerin (çoğul) –batılı olmayan Gerçeküstücüler, akışkan cinsiyetli Gerçeküstücüler, etnik çeşitliliğe sahip Gerçeküstücüler– neden önemli olduğunu ve bu farklı türlerin bugünün dünyasına hangi açılardan daha uygun olabileceğini incelemek. Önemlerini tam anlamıyla kavrayabilmek içinse öncelikle nereden geldiklerini anlamamız gerekiyor. Gerçek şu ki bu ifadelerin hepsi olmasa da pek çoğu, çok farklı yollara sapmış olsalar da esinlerini Breton'un harekete geçirdiklerinden almıştır.

Sanatın, edebiyatın, etiğin, kimliğin, biyografinin, politikanın, felsefenin, tavrın ve bütün bir yaşam uğraşının kusursuz bir birleşimini amaçlayan Gerçeküstücü girişime ayak uydurabilmek için bu kitabın ilerleyen bölümlerinde çeşitli tartışmaların ipuçları da doğal olarak dokunun içine girip çıkacaktır. Onları bir araya toparlamak, daha önce pek çok eleştirmenin yaptığı gibi, Gerçeküstücülüğü en başından itibaren geçerli kılan o temel enerjiyi yitirmek anlamına

5 Alıntılanan: D'Alessandro ve Gale, *Surrealism Beyond Borders*, 14. Ayrıca bkz. Portekizli Gerçeküstücü Mário Cesariny'nin ifadesi: “Bir kişi Breton'u okumadan Gerçeküstücü olabilir. Breton'u okuyup gerçeküstü olmayabilirsiniz de” (age, s. 18).